

Dr hab. Janusz Sawicki, prof. UWr
Zakład Prawa o Wykroczeniach,
Karnego Skarbowego i Gospodarczego
Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii
Uniwersytet Wrocławski

Wrocław, dnia 11 marca 2021 r.

Recenzja

**rozprawy doktorskiej Pana magistra Arkadiusza Doriana Leśniaka-Moczuka
pt. „Przejawy demoralizacji nieletnich. Analiza prawno-kryminologiczna”, Białystok 2020
napisanej pod kierunkiem Prof. dr hab. Ewy Moniki Guzik-Makaruk
(promotor pomocniczy dr Ewelina Wojewoda)**

Przedłożona rozprawa doktorska to obszerne opracowanie liczące 370 stron. Temat rozprawy dotyczy wrażliwej społecznie problematyki demoralizacji nieletnich, a więc zachowań dzieci i młodzieży nacechowanych nieprzestrzeganiem podstawowych zasad i norm społecznych, powtarzających się wielokrotnie, a będących przejawem nieprzystosowania społecznego. Jak wynika z tytułu pracy, Autor opracował tę problematykę w ujęciu prawno-kryminologicznym, ze szczególnym uwzględnieniem perspektywy prawnokarnej. Takie ujęcie tematu pracy wymagało uwzględnienia specyficznego charakteru tego zjawiska na tle obowiązujących przepisów prawa, w szczególności ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 2018, poz. 969), kształtującej od czterech dekad model odpowiedzialności nieletnich za czyny karalne i reakcji na ich demoralizację. Drugim aktem prawnym mającym szczególne znaczenie dla odpowiedzialności nieletnich jest ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 2020, poz. 1444 ze zm.). Odpowiedzialność nieletnich z tego kodeksu ma charakter subsydiarny i stanowi odstępstwo od zasady, że do nieletnich nie stosuje się kar i środków karnych przewidzianych dla sprawców dorosłych. Odpowiedzialność nieletnich z Kodeksu karnego stanowi najostrejszą reakcję na popełnione przez nieletniego przestępstwo i dotyczy nieletnich najbardziej zdemoralizowanych. W pozostałych przypadkach popełnienie przez nieletniego czynu karalnego, jak też wykazywanie przez niego przejawów demoralizacji, może pociągać za sobą zastosowanie wobec niego środków wychowawczych, leczniczo-wychowawczych lub środka poprawczego z ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Należy przy tym zaznaczyć, że w najnowszym polskim piśmiennictwie karnistycznym

brakuje tak ukierunkowanego i pogłębionego opracowania tematyki demoralizacji nieletnich. Zagadnienia dotyczące tego zjawiska analizowane są zazwyczaj w ujęciu pedagogiczno-resocjalizacyjnym, np. J. Siemionow, *Niedostosowanie społeczne nieletnich. Działania, zmiana, efektywność*, Warszawa 2019 (monografia licząca 219 stron została poświęcona metodom resocjalizacji i psychoterapii młodzieży społecznie nieprzystosowanej i dedykowana jest przede wszystkim pedagogom praktykom i studentom pedagogiki). Przedłożona przez Autora praca świadczy zatem o umiejętności dokonania wyboru ważnego przedmiotu rozważań i analiz naukowych, i stanowi zarazem oryginalne opracowanie istotnego problemu badawczego. Należy więc uznać, że temat wybrany przez Pana magistra Arkadiusza Doriana Leśniaka-Moczuka jako przedmiot rozprawy doktorskiej jest aktualny, a także ważny zarówno z teoretycznego, jak i praktycznego punktu widzenia. Może on w pełni służyć jako temat rozprawy o takim charakterze.

Odnosząc się do samego tytułu rozprawy należy stwierdzić, że Autor zatytułował ją prawidłowo. Tytułowe „przejawy demoralizacji nieletnich” właściwie określają tematykę niniejszej rozprawy i odpowiednio odnoszą się do zjawiska demoralizacji wśród dzieci i młodzieży. Nadanie pracy charakteru „analizy” oznacza rozpatrywanie jakiegoś problemu, zjawiska z różnych stron w celu jego zrozumienia lub wyjaśnienia, jak też wyjaśnienie lub opis, będące wynikiem takiego rozpatrywania, ale także metodę badawczą polegającą na wyodrębnieniu z danej całości jej elementów i badaniu każdego z osobna (Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/analiza.html>). Autor opracował tę problematykę w ujęciu prawno-kryminologicznym. Biorąc pod uwagę, iż silny wpływ na proces demoralizacji nieletnich mają niekorzystne warunki środowiskowe, a także, że wpływ ten jest zależny od wieku nieletniego i jest zróżnicowany w zależności od fazy rozwojowej, zaś jego zakres zależy od panującego w środowisku nieletniego systemu wartości, stosunku do norm społecznych, moralnych i prawnych, a wyrażający się w codziennym postępowaniu – ujęcie kryminologiczne obok prawnego wydaje się w pełni zasadne. Uwzględniając powyższe elementy składowe tytułu recenzowanej pracy, należy stwierdzić, że jest on adekwatny do jej treści, która w całości zawiera się w tematyce określonej w tytule.

Doktorant na początku pracy wskazuje, co jest inspiracją jego rozprawy doktorskiej. Otóż zwraca on uwagę na obserwowany w ostatnich latach dynamiczny wzrost różnorodnych zjawisk dysfunkcyjnych, także z udziałem osób nieletnich, oraz wzrost czynów zabronionych z ich udziałem, stający się palącym problemem społecznym i prawnym. W tym celu warto – zdaniem Autora – poszukiwać determinantów i uwarunkowań demoralizacji nieletnich, co powinno doprowadzić do sformułowania postulatów w zakresie właściwego

doboru środków oddziaływania prawnego. Określając główny cel swojej rozprawy doktorskiej, Pan mgr Arkadiusz Dorian Leśniak-Moczuk wskazuje na potrzebę oceny polskiego prawodawstwa z punktu widzenia efektywności przepisów prawa w zakresie przeciwdziałania przejawom demoralizacji oraz przestępczości nieletnich, a także na konieczność zdecydowanych przedsięwzięć profilaktycznych podejmowanych wobec nieletnich, z uwzględnieniem analizy przyczyn, motywacji i stanu demoralizacji nieletnich w świetle wyników badań zrealizowanych w kontekście społecznym, kulturowym, religijnym i prawno-kryminologicznym. Oceniając zasadność tak zakreślonych przesłanek podjęcia przez Doktoranta analizowanej problematyki, można je uznać za zrozumiałe i wystarczające.

Autor we *Wstępie* (s. 10) formułuje dwie hipotezy:

- pierwszą: „*Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, jako podstawowy akt prawny mający na celu przeciwdziałanie demoralizacji i przestępczości nieletnich, wymaga gruntownej zmiany ukierunkowanej na efektywne przeciwdziałanie zachowaniom dysfunkcyjnym nieletnich, ponieważ aktualnie obowiązujące przepisy prawne regulujące przedmiotową materię nie są adekwatne do zmieniającej się na przestrzeni lat rzeczywistości*”,

- drugą: „*Przyczyny oraz natężenie przejawów demoralizacji nieletnich: piractwo internetowe (filmy, muzyka), zranienie zwierzęcia, robienie graffiti, noszenie ze sobą broni, kradzież ze sklepu, kradzież bez przemocy, udział w bójce w miejscu publicznym, dewastacja mienia szkolnego, okradzenie samochodu, grożenie w celu odebrania pieniędzy, pobicie powodujące uszkodzenie ciała, kradzież roweru, sprzedaż narkotyków, włamanie w celu dokonania kradzieży, kradzież motoru lub samochodu, kontakt z używkami takimi jak: alkohol, marihuana/haszysz, <miękkie> narkotyki, środki nasenne i uspokajające, <twarde> narkotyki – są powiązane z oddziaływaniem czynników różnicowania regionalnego, społeczności lokalnej, religii i migracji, trajektorii życiowych, otoczenia rodzinnego, środowiska szkolnego, grup rówieśniczych, struktury psychologicznej i stanów emocjonalnych*”.

Tak postawione hipotezy badawcze zostały w Rozdziale I uzupełnione o hipotezy szczegółowe (s. 19-22). Stanowią one wystarczający punkt wyjścia do dalszych badań naukowych nad podjętym tematem.

Doktorant posługuje się następującymi metodami badawczymi: dogmatycznoprawną oraz empiryczną, opartą na sondażu diagnostycznym i danych statystycznych. Wykorzystanie tych metod badawczych uznać należy za wystarczające do przedstawienia problematyki wskazanej w tytule rozprawy i wyciągnięcia prawidłowych ocen oraz wniosków.

Dokonany przez Autora wybór materiałów źródłowych i publikacji świadczy o dobrej orientacji w literaturze przedmiotu i umiejętności właściwego wykorzystania pozycji przydatnych dla omówienia podjętego tematu. Należy zaznaczyć, że *Bibliografia* ujęta na stronach 336-351 zawiera 433 pozycje z piśmiennictwa, 5 pozycji źródłowych zamieszczonych na stronach internetowych, 5 pozycji z orzecznictwa, a także 45 źródeł prawa. Zasadna jest ocena, iż Doktorant przeprowadził obszerną kwerendę, w wyniku której zebrał bardzo bogatą bazę źródłową i dzięki temu wykorzystał istotne dla rozważanej problematyki prace i dokumenty źródłowe.

Pod względem warsztatowym oraz językowym rozprawa doktorska zasługuje na pozytywną ocenę. Autor wykazał odpowiednią staranność pisarską. Należy też stwierdzić, iż umiejętnie posługuje się on językiem prawniczym i pod tym względem dysertacja nie budzi zastrzeżeń. Można jedynie wskazać, że w *Spisie treści* po każdym tytule rozdziału lub podrozdziału a przed numeracją strony brakuje kropek, które ułatwiałyby połączenie danego tytułu z konkretnym numerem strony. Z kolei w *Bibliografii* wskazane byłyby wcięcia dotyczące danych bibliograficznych zapisanych w kolejnych wierszach przy tym samym autorze, po to, aby alfabetyczny wykaz autorów był bardziej czytelny (teraz są z tym problemy). Poza tym w *Spisie treści* widnieje tytuł *Wykaz tabel*, a na wskazanej s. 352 tytuł brzmi: *Spis tabel*.

Rozprawa rozpoczyna się *Spisem treści* i *Wstępem*. Składa się z pięciu rozdziałów. Pracę wieńczy *Zakończenie*, po którym Autor zawarł *Bibliografię*, *Wykaz tabel* i *Aneks*. Odnośnie *Bibliografii*, szkoda, że po nazwiskach autorów podawane są jedynie inicjały imion, a nie całe imiona. O ile w przypisach podawanie inicjałów imion jest właściwe, o tyle w wykazie literatury rozprawy doktorskiej podanie całych imion byłoby dobrze widziane i dostarczało pełniejszej informacji o autorach.

Intitulacja poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów pracy jest właściwa. Objętość poszczególnych rozdziałów jest różna. Rozdział IV prezentujący wyniki badań liczy aż 120 stron. Obszerny jest także rozdział III, liczący blisko 100 stron, a poświęcony demoralizacji i czynom zabronionym nieletnich w ujęciu prawnokryminologicznym. Z kolei rozdziały I – o metodologicznych aspektach badań, II – dotyczący określenia granic nieletniości, oraz V – na temat działań prewencyjnych i profilaktycznych wobec nieletnich, są zdecydowanie krótsze, bo liczą po około 30-40 stron każdy. Taki podział jest uzasadniony tematyką poszczególnych rozdziałów. Pod względem ogólnej struktury podziału treści recenzowana praca nie budzi zastrzeżeń.

We *Wstępie* do rozprawy (s. 4-12) Autor ogólnie wprowadził w tematykę przestępczości i zachowań dysfunkcyjnych nieletnich, a następnie zawarł informację na temat ustawodawstwa poświęconego nieletnim w ujęciu historycznym, począwszy od projektu ustawy z 1922 roku. Następnie odniósł się do takich pojęć, jak „nieletni”, „małoletni”, „młodociany” i „młodzież”, przechodząc następnie do kluczowych dla podjętego tematu pojęć „przeciwdziałania demoralizacji”, „przestępczości nieletnich” i „przeciwdziałania przestępczości nieletnich”. W dalszej części *Wstępu* Autor wspomina o pracach nad projektem nowego prawa nieletnich z 2019 roku. Podaje też cel pracy i dwie ogólne hipotezy badawcze. W zakończeniu *Wstępu* Doktorant opisuje strukturę podziału treści i ogólnie zapowiada tematykę kolejnych rozdziałów pracy. Zapowiada też w jej podsumowaniu wnioski końcowe.

W rozdziale I rozprawy zatytułowanym: *Metodologiczne aspekty badań empirycznych* (s. 13-43) Autor zamieścił pięć podrozdziałów: *Cel i przedmiot badań, Problemy i hipotezy badawcze, Metody, techniki i narzędzie badawcze, Charakterystyka projektu ISRD-3, Organizacja i przebieg badań*. Omawia w nich wszystkie istotne zagadnienia, wymagające określenia w pracy doktorskiej. Rozdział ten stanowi zatem ważny element rozprawy, określający szczegółowo metodykę i cel opisanych w niej badań naukowych.

Rozdział II zatytułowany: *Granice nieletniości w ujęciu kryminologiczno-prawnym* (s. 44-81), zawiera dwa podrozdziały: *Kategoria nieletniego w świetle prawa i wiek odpowiedzialności prawnokarnej, oraz Pojęcie młodzieży na gruncie nauk penalnych*. Zagadnienia związane ze statusem nieletniości zostały opisane z perspektywy historycznej, począwszy od prawa rzymskiego. Charakterystyka polskich regulacji zaczyna się od Królestwa Polskiego, a właściwie od Kodeksu karnego z 1932 r., a więc od II Rzeczypospolitej, gdyż wzmianka o regulacjach w Królestwie Polskim ogranicza się do jednego zdania (s. 46). Przejście do czasów obecnych, również nie zajęło Autorowi dużo miejsca, bo zaledwie jedną stroną. Nasuwa się uwaga, że ten fragment pracy, dotyczący relacji historycznej, jest zbyt lakoniczny. Natomiast charakterystyka pojęcia nieletniego na gruncie ustawy o postępowaniu nieletnich z 1982 roku jest już odpowiednio pogłębiona i uwzględnia zarówno trzy ustawowe desygnaty tego pojęcia, jak i niezbędne odniesienie do Kodeksu karnego w zakresie subsydiarnej odpowiedzialności nieletnich za czyny karalne popełnione przez nieletniego po ukończeniu 15 lat. Informacje o przynależności do młodzieży z punktu widzenia socjologii stanowią dodatkowy, ciekawy aspekt społeczny, choć dla omawianych zagadnień z dziedziny prawa mający jedynie charakter uzupełniający. Można jednak dostrzec w tych rozważaniach – zwłaszcza na temat międzypokoleniowego buntu

młodzieży wobec zasad społecznych i kondycji psychicznej współczesnej młodzieży – pewne akcenty kryminologiczne z zakresu etiologii kryminalnej.

W tym rozdziale, w zakresie tytułowej problematyki „granic nieletniości w ujęciu prawno-kryminologicznym” (w ramach przyszłej publikacji rozprawy) można jeszcze szczegółowo omówić problemy związane z odpowiedzialnością przeważnie „starszych” nieletnich, trudniących się np. przemytem towarów przez granicę jako tzw. „mrówki”, czyli przemytem na pieszo (nie samochodem) alkoholu i papierosów przez wschodnią granicę. Taki proceder bywa także udziałem nieletnich sprawców, czerpiących z niego korzyści materialne. Trzeba przy tym podkreślić, że takie „nieletnie mrówki” są w stanie popełnić wykroczenie, a nie przestępstwo przemytu. Wynika to z rodzaju najczęściej przemyconych przez nieletnich towarów (jak alkohol i papierosy) oraz z uwagi na kryterium rozgraniczenia czynu na przestępstwo skarbowe i wykroczenie skarbowe w postaci tzw. ustawowego progu, który dotyczy uszczuplenia należności celnej do wysokości pięciokrotności minimalnego wynagrodzenia, czyli w 2021 roku kwoty 14.000 zł. Jednak w obecnym stanie prawnym w przypadku pojedynczego takiego czynu popełnionego przez nieletniego (ściślej: ujawnionego), pozostaje on całkowicie „poza prawem”, czyli bez jakiegokolwiek uzasadnionej ustawowo reakcji prawnokarnej, a dopiero w przypadku notoryczności ich popełniania świadczącej o demoralizacji nieletniego, można mówić jedynie o mocno ograniczonym jej zakresie. Nie tylko bowiem nie może mieć zastosowania środek poprawczy, ale przede wszystkim w przypadku wykroczenia skarbowego, sąd rodzinny pozbawiony jest prawa orzeczenia przepadku rzeczy będących przedmiotem przemytu, gdyż ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich w art. 6 pkt. 8 przewiduje środek wychowawczy polegający na orzeczeniu przepadku rzeczy, ale uzyskanych wyłącznie w związku z popełnieniem czynu karalnego, którym według tej ustawy wykroczenie skarbowe nie jest. Takie samo rozwiązanie, jak w przypadku wszystkich wykroczeń skarbowych, dotyczy przestępstw skarbowych popełnianych przez nieletnich poniżej 13 roku życia, jednak w tym wypadku z uwagi na dużo większą ich społeczną szkodliwość łatwiej mówić o demoralizacji nieletniego już przy jednym takim czynie, a poza tym wiek poniżej 13 lat znacznie ogranicza krąg takich sprawców. Problem ten dotyczy zatem czynów w postaci wykroczeń skarbowych popełnianych przez nieletnich między 13 a 17 rokiem życia (a więc w przedziale wieku obejmującym największą grupę nieletnich sprawców), które ustawa nie traktuje jako czyny karalne (szerzej: J. Sawicki, *Odpowiedzialność nieletnich za przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 2012, tom 28, s. 293-312). W tym kontekście można też rozważać wprowadzenie w Kodeksie karnym skarbowym rozwiązania

analogicznego do przyjętego w Kodeksie karnym w art. 10 w odniesieniu do „starszych” nieletnich, którzy ukończyli 15 lat (J. Sawicki, *Odpowiedzialność nieletnich według art. 10 § 2 i 3 kodeksu karnego*, Zeszyty Naukowe WSPiA w Poznaniu: *Homines Hominibus* 2008, nr 1, s. 103-116).

O ile dwa pierwsze rozdziały pracy miały charakter wprowadzający, o tyle kolejne dwa są niewątpliwie kluczowe dla podjętej tematyki, zakreślonej w tytule dysertacji.

Rozdział III nosi tytuł: *Demoralizacja i czyny zabronione nieletnich w ujęciu prawnokryminologicznym* (s. 82-173). Dzieli się on na dwa podrozdziały: *Pojęcia „patologii społecznej” i demoralizacji nieletnich* oraz *Demoralizacja nieletnich w świetle ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich*. Ten obszerny rozdział jest najważniejszym rozdziałem teoretycznym recenzowanej pracy, który poddaje szczegółowej analizie ważne dla tematu pojęcia i zagadnienia. Z uwagi na niejednoznaczność określeń związanych z patologiami społecznymi, Autor analizuje szereg pojęć, takich jak: problem społeczny, dezorganizacja społeczna, dewiacja społeczna, naznaczenie społeczne, trauma społeczna i kulturowa, anomia społeczna, kwestia społeczna, niepewność społeczna, marginalizacja społeczna, dylematy społeczne, pułapki społeczne, wykołajenie społeczne. Następnie Doktorant przechodzi do zagadnienia dysfunkcjonalności społecznej jako przeciwności normalności, przede wszystkim w kontekście zachowań dysfunkcyjnych współczesnej młodzieży, skutkujących niedostosowaniem społecznym. Jako typową reakcję młodzieży na trudności w jej adaptacji społecznej, Doktorant dostrzega zachowania ryzykowne, które powiązane z piciem alkoholu, używaniem środków psychotropowych, wczesną inicjacją seksualną, niechcianym zajściem w ciążę, ucieczkami z domu, agresją i przemocą, wykroczeniami i przestępstwami, a także próbami samobójczymi – stanowią poważne zagrożenie dla zdrowia i prawidłowego rozwoju dziewcząt i chłopców. W podsumowaniu pierwszego podrozdziału Autor próbuje odpowiedzieć na pytanie, czym jest demoralizacja.

Drugi podrozdział to charakterystyka symptomów demoralizacji wymienionych w art. 4 § 1 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, takich jak: naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierzędu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych. Doktorant poddaje je rzetelnej i wnikliwej analizie, nie pomijając żadnego z istotnych elementów składających się na poszczególne rodzaje zachowań nieletnich mogących świadczyć o ich demoralizacji, z punktu widzenia prawa, socjologii i psychiatrii.

Opisuje je także w kontekście historycznym, w ramach którego wymienia kolejne regulacje prawne w poszczególnych zakresach. W niektórych bardzo obszernych rozważaniach brakuje moim zdaniem pogłębionego kontekstu dotyczącego nieletnich. Przykładem może być „włóczęgostwo” (ucieczka z domu i w konsekwencji porzucenie szkoły, zwane „byciem na gigancie”), omówione bardzo dokładnie, także w relacji z bezdomnością i chorobami psychicznymi, ale bez wyraźnego odniesienia, czy stwierdzenie włóczęgostwa nieletniego, zawsze powinno świadczyć o jego demoralizacji. Chodzi tu np. o sytuacje, kiedy nieletni ucieka z domu podejmując taką decyzję z obawy przed demoralizacją. Jest to możliwe w rodzinie dysfunkcyjnej (patologicznej), w której matka nieletniego upija się i uprawia na oczach dziecka prostytutkę, a pijany ojciec stosuje przemoc i dokonuje kradzieży, aby zdobyć pieniądze na alkohol. W takich warunkach nikt nie zajmuje się tym nieletnim i nie troszczy się o niego, a jego reakcja w postaci ucieczki z domu, nie może świadczyć o jego demoralizacji. Taki małoletni wymaga interwencji sądu rodzinnego, ale w kierunku zapewnienia małoletniemu odpowiednich warunków do życia i nauki. W innych sytuacjach, kiedy ucieczka z domu nie jest uzasadniona żadnymi istotnymi okolicznościami, zachowanie nieletniego będzie symptomem jego demoralizacji i powinno skutkować adekwatną reakcją sądu, np. zastosowaniem środka wychowawczego w postaci nadzoru kuratora. Tego typu odniesienia byłyby właściwym dopełnieniem obszernej charakterystyki poszczególnych zachowań, a tym samym oczekiwanym zwieńczeniem poszczególnych wątków, pokazującym, w jakim celu Autor tak wnikliwie je omawiał.

W kontekście szczegółowo omawianej w tym rozdziale demoralizacji, brakuje mi uporządkowanej charakterystyki ochrony dzieci i młodzieży przed demoralizacją w obowiązujących przepisach karnych. W ramach przyszłej publikacji rozprawy doktorskiej, można ją ująć w dodatkowym podrozdziale – w tym lub V rozdziale pracy. Chodzi mi o przepisy Kodeksu karnego, w których zawarta jest przede wszystkim ochrona małoletnich przed szczególnie poważnymi przejawami demoralizowania. Są to przestępstwa zagrażające prawidłowemu rozwojowi fizycznemu i moralnemu małoletniego, najczęściej w wieku poniżej lat 15. W rozdziale XXV Kodeksu karnego poświęconym przestępstwom przeciwko wolności seksualnej i obyczajności należą do nich przestępstwa z art. 200 § 1, 3, 4 i 5, z art. 200a § 1 i 2, z art. 200b, a także zachowania w stosunku do małoletniego poniżej lat 18 z art. 204 § 3 k.k. Z kolei w rozdziale XXVI Kodeksu karnego, penalizującym przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece, należy wymienić przede wszystkim przestępstwo znęcania się z art. 207 § 1a, rozpijanie małoletniego poniżej lat 18 z art. 208 i porzucenie małoletniego poniżej lat 15 z art. 210 § 1. Uzupełnieniem wymienionej penalizacji jest regulacja przyjęta w

ustawie o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, która w art. 43 ust. 1 przewiduje przestępstwo sprzedaży lub podawania napojów alkoholowych małoletniemu poniżej lat 18 (zob. J. Sawicki, *Prawnokarna ochrona małoletnich przed szkodliwym działaniem alkoholu*, Wrocławskie Studia Erazmiańskie 2013, nr 7, s. 95-118). Poszerzeniem ochrony małoletnich w zakresie innych środków odurzających niż alkohol jest penalizacja przyjęta w ustawie o przeciwdziałaniu narkomanii w art. 58 ust. 2 i art. 59 ust. 2. Zagrożeniem dla prawidłowego rozwoju psychicznego małoletniego i jego zdrowia jest też hazard, dlatego Kodeks karny skarbowy penalizuje w art. 110b wykroczenie skarbowe polegające na umożliwieniu małoletniemu poniżej lat 18 udziału w grze hazardowej (zob. J. Sawicki, *Prawnokarna ochrona małoletnich przed szkodliwym uzależnieniem od hazardu*, (w:) *Problemy współczesnego prawa karnego i polityki kryminalnej. Księga jubileuszowa Profesora Zofii Sienkiewicz*, pod red. M. Bojarskiego, J. Brzezińskiej, K. Łucarz, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2015, s. 341-357). Szczególną ochronę małoletniego przewiduje także Kodeks wykroczeń, w którym znajdują się regulacje stanowiące swoiste uzupełnienie tych przepisów Kodeksu karnego, których przedmiotem jest ochrona prawidłowego rozwoju fizycznego i moralnego małoletniego, czyli wykroczenia z art. 104 i 105 k.w. Szczególną rolę pełni ten drugi przepis, penalizujący dopuszczenie do demoralizacji nieletniego poniżej lat 17 przez rażące zaniedbywanie obowiązków wynikających z władzy rodzicielskiej. Warto byłoby ocenić, czy aktualna penalizacja w przedmiotowym zakresie jest zasadna, i czy w należyтым stopniu chroni dzieci i młodzież przed demoralizacją. Należałoby też rozważyć, czy bardzo już historyczna regulacja Kodeksu wykroczeń – bo pochodząca z 1971 roku – nie utraciła znaczenia w aktualnych warunkach społecznych. Innymi słowy, taki podrozdział pracy, będący uzupełnieniem i poszerzeniem treści przedstawionych przez Autora, powinien stanowić próbę odpowiedzi na pytanie: czy obecne regulacje prawnokarne zapewniają w wystarczającym zakresie ochronę dzieci i młodzieży przed demoralizacją? Czy wymagają one jedynie korekty, czy może radykalnych zmian, a jeśli tak, to jakich i dlaczego?

Rozdział IV rozprawy zatytułowany: *Motywacje i uwarunkowania przejawów demoralizacji nieletnich na podstawie wyników badań* (s. 174-294), podzielony jest na siedem podrozdziałów: *Determinanty regionalne i lokalne w analizie zachowań dysfunkcyjnych nieletnich*, *Konteksty migracyjne i religijne w zakresie zachowań dysfunkcyjnych nieletnich*, *Znaczenie relacji rodzinnych i statusu społecznego rodziców w kształtowaniu zachowań dysfunkcyjnych nieletnich*, *Powiązanie traumy zdarzeń rodzinnych i losowych z zachowaniami dysfunkcyjnymi nieletnich*, *Postrzeganie przez uczniów zagrożeń w*

środowisku szkolnym w powiązaniu z ich zachowaniami dysfunkcjonalnymi, Współzależność między kontaktami nieletnich z grupami rówieśniczymi i zachowaniami dysfunkcjonalnymi, Czynniki psychospołeczne determinujące zachowania dysfunkcjonalne nieletnich. Jest to najobszerniejszy rozdział dysertacji, prezentujący badania empiryczne i zawierający analizy wyników badań ankietowych zrealizowanych przez Doktoranta w ramach programu ISRD-3, a dotyczących przejawów demoralizacji nieletnich. Autor wskazuje w nim przyczyny popełniania czynów zabronionych przez nieletnich, podkreśla znaczenie zakresu i charakteru wpływów regionalnych i środowiska lokalnego, migracji, religii, relacji rodzinnych, środowiska szkolnego i rówieśniczego oraz stanów emocjonalnych nieletnich. Przedstawione w pracy opracowane statystycznie wyniki badań ukazują rozmiary i strukturę przejawów demoralizacji nieletnich według kryterium regionu, gdzie położone są objęte badaniami szkoły. Zgodnie z założeniami międzynarodowego projektu ISRD-3, Doktorant wybrał na terenie Polski dwa regiony: podlaski i podkarpacki. Badania przeprowadzono w określonych szkołach w Białymstoku i w Rzeszowie.

Podkreślenia wymaga, że rozdział zawiera aż 163 tabele (od 7 do 170), prezentujące wyniki badań w liczbach bezwzględnych i wskaźnikach procentowych. Już sama ilość tabel, dostarczających tak dużej ilości danych uzyskanych w wyniku badań empirycznych Doktoranta, robi wrażenie. Nieczęsto prace doktorskie poświęcają tak wiele uwagi warstwie empirycznej. Czasami spotkać można nawet wśród przedstawicieli nauki opinie, że badania empiryczne są niepotrzebne, a liczy się tylko odpowiednio bogata treść o charakterze dogmatycznym. Trudno zgodzić się z takim podejściem w pracy badawczej, o ile oczywiście temat pracy daje możliwość przeprowadzenia takich badań. Badania empiryczne zawsze podnoszą wartość teoretycznego opracowania i łączą teorię z praktyką. Dobrze przeprowadzone badania mogą też wykazać aktualne uwarunkowania społeczne, kryminologiczne i różnego rodzaju nieprawidłowości, zarówno w regulacjach prawnych, jak i w ich praktycznym stosowaniu. Dodać też trzeba, że rzetelne przeprowadzenie i opracowanie badań wymaga dużego wysiłku organizacyjnego, jest pracochłonne i pochłania sporo czasu. Dlatego wypada wyrazić słowa uznania dla Pana magistra Arkadiusza Doriana Leśniaka-Moczuka za solidnie wykonaną pracę w obszarze badań empirycznych z podjętego w pracy tematu.

Do tych jakże imponujących badań mam tylko jedną uwagę, o ile Doktorant miał na to wpływ w ramach realizowanego projektu. Zastanawiam się mianowicie, czy wybór dwóch województw powinien obejmować wyłącznie Polskę Wschodnią – obejmującą wśród pięciu województw właśnie podlaskie i podkarpackie. Podstawą wyróżnienia każdego makroregionu

są nie tylko kryteria geograficzne, ale także ekonomiczne, a w konsekwencji związane z tym w jakimś stopniu lokalne uwarunkowania społeczne i kryminologiczne. Wybór dwóch regionów z tego samego makroregionu, może niepotrzebnie zawężyć pole badań. Zasadne wydaje się pytanie, czy podobne wyniki Doktorant uzyskałby w Polsce Zachodniej, np. w województwie lubuskim czy zachodnio-pomorskim. Jeśli wystąpiłyby jakieś znaczące różnice, warto byłoby je wskazać i opisać. Z badań Doktoranta można dowiedzieć się, że brak jest statystycznie istotnych zależności między demoralizacją nieletnich a wpływami regionalnymi na tle dużych miast wojewódzkich Polski Wschodniej, ale z wyłączeniem bardziej hermetycznych społeczności lokalnych. Trudno jednak na ich podstawie charakteryzować badane zagadnienie w szerszej skali. Dlatego objęcie badaniami także innych makroregionów Polski jawi się jako ciekawe wyzwanie badawcze.

Rozdział V jest ostatnim rozdziałem dysertacji, noszącym tytuł: *Działania prewencyjne i profilaktyczne wobec nieletnich* (s. 295-327). Na ten rozdział składają się dwa podrozdziały: *Podstawowe różnice i podobieństwa prewencji kryminalnej i profilaktyki* oraz *Programy profilaktyczne i działania prewencyjne wobec nieletnich*. Autor poświęcił ten rozdział problematyce efektywnego przeciwdziałania demoralizacji nieletnich w ramach działań prewencyjnych i profilaktycznych, ze szczególnym uwzględnieniem ich dostosowania do współczesnych uwarunkowań społecznych i zagrożeń skutkujących społecznym niedostosowaniem nieletnich. Profilaktyka oznacza tu zapobieganie czynom karalnym, w tym przestępczości nieletnich, i stanowi podstawowy cel kryminologii, jakim jest dążenie do eliminowania zjawiska przestępczości z życia społecznego. Autor słusznie koncentruje się na powiązaniu odpowiednich działań ze strony rodziców, szkoły i Policji, a w odniesieniu do samej Policji, zwraca uwagę na jeden z programów prewencyjnych „*Community policing*”. Rozdział wymienia też inne polskie i międzynarodowe programy profilaktyki odnoszące się m.in. do nieletnich. Na koniec rozdziału Autor zwraca uwagę na dysonans jaki występuje w zakresie działań i środków profilaktycznych oraz prewencyjnych w zestawieniu z ustawą o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 roku.

Pracę zamyka *Zakończenie* (s. 328-335). Ta jakże ważna część dysertacji zawiera odniesienie się Autora do sformułowanych na początku pracy hipotez, sformułowanie istotnych dla omawianego tematu ocen i propozycji *de lege ferenda*, których istotą są zmiany w ustawodawstwie regulującym zapobieganie demoralizacji nieletnich i ich odpowiedzialność. Stanowią one ważny rezultat przeprowadzonych w ramach dysertacji analiz i z całą pewnością zasługują na uwagę.

Konkludując, należy stwierdzić, że ogólna ocena przedłożonej do recenzji rozprawy doktorskiej jest pozytywna. Strona merytoryczna rozprawy nie budzi zastrzeżeń. Uwzględnienie – w przypadku przyszłej publikacji – wyrażonych w recenzji propozycji dodania niektórych zagadnień, może jedynie podnieść jej i tak wysoko ocenianą wartość. Doktorant wykazał się odpowiednią wiedzą na temat demoralizacji nieletnich w kontekście społecznym. W swojej obszernej dysertacji poddał rzetelnej analizie zagadnienia prawno-kryminologiczne związane z nieletnimi oraz z należytą starannością omówił istotne zagadnienia przestępczości nieletnich. Bibliografia wskazuje na dobrą znajomość literatury przedmiotu i głównych poglądów przedstawicieli nauki z zakresu poruszanej problematyki. Autor wykazał umiejętność właściwego rozwiązywania złożonych problemów naukowych i napisał pracę doktorską zawierającą bogatą warstwę poznawczą, której prezentacja czyni ją interesującą zarówno z naukowego, jak i praktycznego punktu widzenia, bo przydatną w pracy organów i osób, które w swojej działalności na co dzień spotykają się z przypadkami nieletnich dotkniętych demoralizacją, czyli – jak proponuje Autor – przejawiających „zachowania dysfunkcjonalne”. Wypracowane przez Doktoranta oceny i propozycje *de lege ferenda* stanowią wartościowy głos w dyskusji nad nowym kształtem ustawy regulującej postępowanie z nieletnimi. Trzeba też docenić bardzo obszerną i wartościową warstwę empiryczną recenzowanej pracy doktorskiej. Biorąc powyższe pod uwagę, należy stwierdzić, że rozprawa doktorska Pana magistra Arkadiusza Doriana Leśniaka-Moczuka spełnia wymogi zawarte w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. 2017, poz. 1789) w zw. z art. 179 ust. 2 ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. – Przepisy wprowadzające ustawę - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. 2018, poz. 1669 ze zm.) i stanowi podstawę ubiegania się o stopień naukowy doktora nauk prawnych. Wnoszę zatem o dopuszczenie Pana magistra Arkadiusza Doriana Leśniaka-Moczuka do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Jednocześnie wnioskuję o wyróżnienie recenzowanej rozprawy doktorskiej Pana magistra Arkadiusza Doriana Leśniaka-Moczuka, ze względu na jej wyjątkowo wysoką wartość merytoryczną, wykazaną w niniejszej recenzji.

